

Dvě dogmata empirismu

Moderní empirismus je do značné míry podmíněn dvěma dogmaty: jedním je víra v jakousi hlubokou propast mezi pravdami *analytickými*, zakládajícími se na významu nezávisle na skutečnosti a pravdami *syntetickými*, spočívajícími na skutečnosti. Druhým dogmatem je *redukcionismus*, tj. víra, že každý smysluplný výrok je ekvivalentní určitému logickému konstruktovi složenému z termínů, které se vztahují k bezprostřední zkušenosti. Vzdáme-li se těchto dogmat, pak se, jak uvidíme, rozplynou hranice mezi metafyzikou a přírodními vědami a přiblížíme se k pragmatismu.

1. Pozadí analytičnosti

Kantovo ostré rozlišení mezi analytickými a syntetickými pravdami předjal již Hume, když rozlišil vztahy (relations of ideas) a skutečnosti (relations of facts), a rovněž Leibniz, když činil rozdíl mezi pravdami rozumu a pravdami faktů. Leibniz připisoval rozumovým pravdám pravdivost ve všech možných světech. To krátce řečeno znamená, že rozumové pravdy jsou ty, pro něž je nemožné, aby byly nepravdivé. Podobně byly analytické výroky definovány jako tvrzení, jejichž popření obsahuje spor. Tato definice ovšem mnoho nevysvětluje, protože pojem sporu, v onom širokém zde použitém smyslu, potřebuje právě tak vysvětlení, jako pojem analytičnosti sám. Oba pojmy jsou dvě strany téže pochybné mince.

Kant si představoval, že analytický výrok je takový, v němž subjektu není připisováno více než to, co je v subjektu již obsaženo. Tato formulace má dvě vady: omezuje se na subjekt-predikátové výroky a vychází z pojmu obsahování, který se pohybuje na metaforické rovině. Kantův úmysl, jenž je patrnější více ze způsobu, jímž pojmu analytičnosti užívá, než z toho, jak jej definuje, lze vyjádřit takto: výrok je analytický, jestliže je pravdivý na základě významu. Sledujme nyní tuto myšlenku a zkoumejme pojem *významu*, který je jí předpokládán.

Připomeňme si, že význam nesmíme zaměňovat s pojmenováním.¹³⁰ Fregeho příklad „Večernice“ a „Jitřenka“ i Russellův příklad „Scott“ a „autor *Waverleyho*“, ukazují, že termíny mohou pojmenovávat tutéž věc, a přece se mohou významem lišit. Rozdíl mezi významem a pojmenováním je důležitý také na rovině abstraktních pojmů. Termíny *devět* a *počet planet* pojmenovávají tutéž abstraktní entitu, ale co se jejich významu týče, musíme je považovat za odlišné. Abychom totiž zjistili, že se v našem případě jedná o totožnost uvažované entity, je třeba astronomického pozorování a ne pouhé úvahy o významu slov.

V uvedených příkladech jde o singulární termíny, a to buď abstraktní nebo konkrétní. S obecnými termíny, čili predikáty je situace poněkud jiná, i když obdobná. Zatímco singulární termíny pojmenovávají konkrétní nebo abstraktní entity, obecné termíny si takovýto úkol nekladou. Obecný termín je *pravdivý* o nějaké entitě, nebo o každé z mnoha entit, nebo *nepravdivý* o všech entitách.¹³¹ Třída všech entit, o kterých je obecný termín pravdivý, se nazývá *extenzí* (*rozsahem*) termínu. Analogicky k protikladu mezi významem singulárního termínu a pojmenovanou entitou musíme nyní rozlišovat mezi významem obecného termínu a jeho rozsahem. Tak mají například obecné termíny „živočich se srdcem“ a „živočich s ledvinami“ pravděpodobně stejný rozsah, ale jejich význam je odlišný.

Záměna významu s extenzí je v případě obecných termínů méně rozšířena než záměna významu a pojmenování u singulárních termínů. Stavět proti sobě intenzi (či význam) a extenzi, čili – podle jiné terminologie – konotaci a denotaci, je ve filosofii běžné.

Aristotelský pojem esence byl bez pochyby předchůdcem moderního pojmu intenze čili významu. Aristotelés se domníval, že je pro člověka jeho rozumovost esenciální a jeho dvounohost akcidentální. Mezi tímto stanoviskem a naukou o významu je však důležitý rozdíl. Z hlediska nauky o významu lze připustit (i když jen pro účel naší argumentace), že ve významu slova „člověk“ je zahrnuta rozumovost, zatímco dvounohost nikoli. Avšak dvounohost může být zahrnuta zároveň právě tak dobře ve významu slova

¹³⁰ Viz „O tom, co je“, s. 41 tohoto svazku.

¹³¹ Viz tamt., s. 44 n. tohoto svazku, a W. V. Quine, „Logic and the Reification of Universals“, in: *From a Logical Point of View* (Cambridge, Mass./London: Harvard University Press, 2001), s. 107–115.

„dvounožec“, kdežto rozumovost ne. Z hlediska nauky o významu tedy není smysluplné říci o skutečném individu, které je současně člověkem i dvounožcem, že je jeho rozumnost pro něj esenciální a dvounohost akcidentální nebo naopak. Věci měly pro Aristotela esenci, ale význam mají pouze lingvistické formy. Význam je to, čím se stane esence, když ji odloučíme od předmětu reference a spojíme ji se slovem.

Důležitou otázkou teorie významu je problém povahy jejích objektů, jaký druh věcí totiž významy jsou. Někdy pocíťovaná potřeba zavádět jakési míněné entity pochází možná z toho, že jsme si původně neuvědomili, že význam a reference nejsou totéž. Jakmile ostře oddělíme teorii významu od teorie reference, schází už jen krůček k tomu, uznat za prvotní záležitost teorie významu synonymii jazykových forem a analytičnost výroků: na významy, jakožto temně zprostředkující entity, můžeme klidně zapomenout.¹³²

Stojíme tedy znovu před otázkou analytičnosti. Výroky, které jsou podle obecně přijímaného filosofického pojetí analytické, není třeba dlouho hledat. Dělí se do dvou tříd: výroky první třídy nazýváme *logicky pravdivé*. Jejich příkladem je:

(1) Žádný neženatý muž není ženatý.

Podstatné na tomto příkladu je, že není pravdivý jen tak, jak před námi stojí, ale zůstává pravdivý i při libovolné reinterpetaci slov „muž“ a „ženatý“. Jestliže předpokládáme, že již máme k dispozici seznam logických částic obsahující slůvka jako „žádný“, „ne-“, „jestliže“, „pak“, „a“ atd., pak je, obecně řečeno, logická pravda výrok, který zůstává pravdivý při každé reinterpetaci jeho složek, odlišných od logických částic.

Existuje však ještě druhá třída analytických výroků. Jejím příkladem je výrok:

(2) Žádný starý mládenec není ženatý.

Charakteristickým rysem takového výroku je, že může být přeměněn na logicky pravdivý výrok dosazením synonyma za synonymum. Tak lze (2) transformovat na (1) tím, že dosadíme za výraz „starý mládenec“ synonymum „neženatý muž“.

¹³² Viz „O tom, co je“, s. 44 n. tohoto svazku, a W. V. Quine, „The Problem of Linguistics“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 48 n.

Charakteristika této třídy a tím i obecná charakteristika analytičnosti nám ještě chybí, a to v té míře, v jaké jsme se opírali o pojem synonymie. Ten totiž potřebuje objasnění stejně jako samotná analytičnost.

V posledních letech se Carnap pokoušel vysvětlit analytičnost tím, že se odvolával na to, čemu říkal popisy stavů.¹³³ Popis stavu je vyčerpávající přiřazení pravdivostních hodnot všem atomárním čili nesloženým výrokům jazyka. Carnap se domnívá, že všechny ostatní výroky jsou vybudovány z těchto nesložených výroků pomocí běžně známých logických prostředků tak, že pravdivostní hodnota každého libovolně složeného výroku je určena pro každý popis stavu určitelnými logickými zákony. Výrok je potom analytický, jestliže je pravdivý pro všechny popisy stavů.

Toto vysvětlení je parafrází Leibnizova „pravdivý ve všech možných světech“. Zde je třeba upozornit na to, že uvedené pojetí splní svůj účel pouze tehdy, jsou-li atomární výroky na rozdíl od výroků „Jan je starý mládenec“ a „Jan je ženatý“ vzájemně nezávislé. Jinak by totiž existoval popis stavu, ve kterém by výroky „Jan je starý mládenec“ a „Jan je neženatý“ byly oba pravdivé, a tudíž by se podle navrhovaného kritéria ukázalo, že výrok „žádný starý mládenec není ženatý“ je syntetický a nikoli analytický. Kritérium analytičnosti založené na popisech stavu je proto použitelné pouze u takových jazyků, které neobsahují mimologické synonymní páry jako například „starý mládenec“ a „neženatý muž“ – to znamená takové synonymních páry, které vedou k „druhé třídě“ analytických výroků. Kritérium založené na popisech stavů je tudíž v nejlepší případě rekonstrukcí logické pravdy, nikoli však analytičnosti.

Nechci vyvolávat dojem, že Carnap podléhá v tomto bodě nějaké iluzi. Jeho zjednodušený modelový jazyk se netýká obecného problému analytičnosti, neboť má jiný účel: vysvětlit pojem pravděpodobnosti a indukce. My se však zabýváme analytičností a obtíž není v první třídě analytických výroků, v logických pravdách, ale spíše ve třídě druhé, která závisí na pojmu synonymie.

¹³³ R. Carnap *Meaning and Necessity* (Chicago: University of Chicago Press, 1947), s. 9 n., a Carnap, *Logical Foundations of Probability* (Chicago: University of Chicago Press, 1950), s. 70 n.

2. Definice

Někteří badatelé se spokojují s tím, že analytické výroky druhé třídy redukuje na výroky třídy první (logické pravdy) pomocí *definice*. Tak se například „starý mládenec“ *definuje* jako „neženatý muž“. Jak však zjistíme, že se „starý mládenec“ *definuje* právě jako „neženatý muž“? Kdo a kdy to takto definoval? Máme snad otevřít nějaký slovník a přijmout za zákon lexikografovu formulaci příslušné definice? To by ale znamenalo zapřáhnout povoz před koně! Lexikograf je totiž empirický vědec, jehož úkol spočívá v tom, že registruje předem daná fakta. A když vysvětlí výraz „starý mládenec“ výrazem „neženatý muž“, je to výsledek jeho přesvědčení, že mezi těmito jazykovými formami existuje vztah synonymie a že je tento vztah obsažen v jazyce implicitně, tzn. před tím, než s jazykem začneme pracovat. Pojem zde předpokládané synonymie musí být stále ještě objasněn, a to, jak se zdá, pomocí termínů týkajících se jazykového chování. „Definici“, jejíž pomocí zaznamenává lexikograf zjištěnou synonymii, nelze brát za základ synonymie.

Definování ale není výlučně záležitostí filologů. Filosofové a vědci často „definují“ těžko srozumitelný termín tím, že ho parafrázuje termíny běžnějšího rázu. Avšak obvykle spočívá takováto definice, stejně jako definice filologů, v čisté lexikografii, tzn. konstatuje již existující vztah synonymie.

Co tedy přesně znamená tvrdit, že máme co činit se synonymií? Které souvislosti jsou dostatečné a které nutné, abychom mohli označit dvě jazykové formy za synonymní? To je dosud nejasné. Ať jsou však tyto souvislosti jakékoli, spočívají obvykle ve způsobu užívání jazyka. Definice, pokud informují o vybraných případech synonymie, jsou jakousi zprávou o způsobu užívání jazyka.

Existuje však ještě jiný druh definic, které se neomezují na konstatování předem dané synonymie. Mám na mysli to, co Carnap nazývá *explikací*, což je činnost, které se věnují filosofové, a někdy dokonce i vědci, když si trochu zafilosofují. U explikace nejde pouze o to, parafrázovat definiendum pomocí nějakého přímého synonyma, ale o to, vylepšit jeho význam určitým zjemněním a doplněním. Nicméně i explikace, ačkoli není pouhou zprávou o předem dané synonymii mezi definiendem a definiens, spočívá přece jen na *jiných* předem daných synonymiích. Na věc se lze podívat takto: každé slovo, které stojí za vysvětlení, se vyskytuje v určitých kontextech,

kteří jsou jako celek natolik jasné a přesné, aby mohly být užitečné. Explikace sama pak spočívá v uchování těchto vybraných kontextů a současně v zpřesnění užívání v jiných kontextech. K tomu, aby byla daná definice vhodná pro explikaci, není třeba, aby definiendum bylo ve svém předchozím užití synonymní s definiens, nýbrž aby pouze každý z oněch vybraných kontextů definienda, vzatý jako celek v daném způsobu svého užívání, byl synonymní s korespondujícím kontextem onoho definiens.

K explikaci mohou být dvě rozličná definiens stejně příhodná, aniž by byla navzájem synonymní, neboť v rámci vybraných kontextů mohou být zaměnitelná, v rámci jiných však nikoli. Jestliže se definice explikačního typu přikloní spíše k jednomu definiens než k druhému, pak je tímto rozhodnutím vytvořen vztah synonymie, který dříve neexistoval. Jak jsme však viděli, i takováto definice spočívá ve své vysvětlovací funkci stále ještě na předem dané synonymii.

Zbývá ještě promluvit o krajním případě definice, který vůbec nevyužívá předchozí synonymie. Jedná se o vysloveně konvenční zavedení nového způsobu zápisu, jehož smyslem je pouhé zavedení zkratky. Zde se stane definiendum s definiens synonymní prostě jen proto, že bylo k tomu, totiž aby bylo synonymní, vytvořeno. Zde máme vskutku jasný případ synonymie vytvořené pomocí definice. Bylo by příjemné, kdyby byly všechny synonymie takto průhledné. Bohužel definice spíše na synonymii spočívá, než aby ji vykládala. Ostatní definice totiž na synonymii spočívají, aniž by ji vysvětlovaly.

Slovo „definice“ získalo díky svému častému výskytu v logických a matematických textech poněkud nebezpečně uklidňující zabarvení. Bude proto užitečné udělat krátký exkurs o úloze definice ve formálních vědách.

V logických a matematických systémech můžeme usilovat o dva vzájemně konkurující typy úspornosti, jež jsou sice oba užitečné, avšak každý jinak. Na jedné straně můžeme hledat úspornost v praktickém vyjadřování – zde nám tedy jde o jednoduchost a krátkost výroků, vyjadřujících rozličné vztahy. Tento druh úspornosti vyžaduje obvykle zavedení celé řady stručných znaků pro velké množství pojmů. Na druhé straně se můžeme v protikladu k řečenému snažit o úspornost v gramatice a ve slovníku. Je možné pokusit se najít minimum základních pojmů tak, že jakmile bude každý z nich označen určitým znakem, bude možné vyjádřit další

pojem pouhým opakováním a kombinací oněch základních znaků. Tento druh úspornosti je nepraktický v tom, že malý počet základních znaků vede k nutnému prodloužení diskursu. Je však praktický z jiného hlediska: velmi zjednodušuje teoretické úvahy o jazyce tím, že zmenšuje počet termínů a forem konstrukcí, na kterých jazyk spočívá.

Ačkoli jsou oba druhy úspornosti na první pohled inkompatibilní, je přece každý svým způsobem cenný. Je proto užitečné je kombinovat, a to tak, že vytvoříme dva jazyky, z nichž jeden je částí druhého. Zahrnující jazyk, ačkoli je ve svém slovníku a gramatice redundantní, je úsporný délkou svých výrazů, zatímco část v něm zahrnutá, nazývaná primitivní notace, je úsporná v gramatice a ve slovníku. Mezi jazykem zahrnovaným a zahrnujícím jsou vztahy vyjádřené pravidly překladu, podle nichž každému výrazu, který nepatří do základní notace, je přiřazen příslušný složený výraz, vybudovaný pomocí primitivní notace. Těmito překladovými pravidly jsou tzv. *definice* vyskytující se ve formálních systémech. Neměly by být proto považovány za přídavek k jazyku, ale za korelace mezi jazyky, z nichž jeden je částí druhého.

Tyto korelace ovšem nejsou libovolné. Jejich úkolem je dokázat, že při zachování krátkosti a výstižnosti lze pomocí základních pojmů dosáhnout stejných cílů jako pomocí redundantního jazyka. Lze tedy očekávat, že definiendum a definiens mohou být spojeny jedním z těchto tří vztahů. Definiens může být věrnou parafrází definienda v užší notaci, která zachovává přímou synonymii,¹³⁴ jak je obsažena v předem daném užití jazyka, nebo může definiens ve smyslu explikace vylepšit užití definienda, nebo konečně může být definiendum nově vytvořený znak, kterému zde a teprve nyní udělujeme význam.

Vidíme tedy, že ve formálních a neformálních vědách závisí definice – pomíne-li krajní případ vysloveně konvenčního zavedení nového výrazu – na předchozích vztazích synonymie. Je tedy snad dostatečně zřejmé, že definice není klíčem k pochopení synonymie a analytičnosti. Dále se proto budeme zabývat synonymií a nikoli definicí.

¹³⁴ Výrazu „definice“ můžeme v jiném důležitém smyslu rozumět tak, že definicí zachovávaný vztah je volnější shoda pouze v oblasti reference. V této souvislosti si však raději definice všimnat nebudeme, protože je pro otázky synonymie nepodstatná.

3. Zaměnitelnost

Další možnost, kterou musíme důkladně prozkoumat, je, že synonymie dvou jazykových forem spočívá prostě v jejich zaměnitelnosti ve všech kontextech, a to aniž by tato záměna ovlivnila pravdivostní hodnotu. Jde tu tedy, jak říká Leibniz, o zaměnitelnost *salva veritate*.¹³⁵ Povšimněme si, že synonyma nemusíme zbavovat jejich vágností v případě, že si tyto vágnosti navzájem odpovídají.

Není ale úplně pravda, že synonyma „starý mládenec“ a „neženatý muž“ jsou vždy zaměnitelná *salva veritate*. Pravdy, které se stanou nepravdami po substituci „neženatý muž“ za „starý mládenec“, lze snadno vytvořit pomocí výrazů „staromládenecký život“ či „staromládenecký byt“. Stejného účinku lze dosáhnout pomocí uvozovek, jako například:

Výraz „starý mládenec“ má víc než 12 písmen.

Takovýmto příkladem se lze vyhnout tak, že výrazům „staromládenecký život“, „staromládenecký byt“ a výrazu s uvozovkami „starý mládenec“ budeme rozumět vždy jako jedinému nedělitelnému slovu a dále budeme požadovat, aby se zaměnitelnost *salva veritate*, o kterou se synonymie opírá, nevztahovala na neúplné části, vyskytující se uvnitř slova. Toto vysvětlení synonymie je sice v určitém ohledu přijatelné, má nicméně stinnou stránku. Musíme se totiž v jeho rámci odvolat na pojem slova, jehož vymezení přinese, jak lze očekávat, nové obtíže. Určitého pokroku jsme přece jen dosáhli v tom, že jsme problém synonymie redukovali na problém pojmu slova. Dále uvažujme tak, jako by pojem „slova“ byl již jasný.

Otázkou zůstává, zda zaměnitelnost *salva veritate* (nebereme-li v úvahu vnitřek slov) je dostatečně silná podmínka pro synonymii, nebo zda je možné, aby byly zaměnitelné i heteronymní výrazy. Musíme si ovšem připomenout, že nám nejde o synonymii ve smyslu úplné identity, zahrnující psychologické asociace či poetické kvality. V tomto smyslu jistě žádné dva výrazy synonymní nejsou. Jde nám o to, co bychom mohli nazvat *kognitivní* synonymií. Co přesně je,

¹³⁵ Srv. C. I. Lewis, *A Survey of Symbolic Logic* (Berkeley: University of California Press, 1918), s. 373.

nelze sice říci před úspěšným ukončením této studie, víme však o ní již něco na základě požadavků, s nimiž souvisela analytičnost, jak jsme o ní mluvili v § 1. Synonymie, o níž zde šlo, spočívala prostě v tom, že jakýkoli analytický výrok lze převést na logickou pravdu tak, že se synonymum nahradilo synonymem. Jestliže věc obrátíme a budeme předpokládat analytičnost, mohli bychom (když setrváme u již známého příkladu) objasnit kognitivní synonymii termínů takto: Říci, že „starý mládenec“ a „neženatý muž“ jsou kognitivně synonymní, neznamená více ani méně než tvrdit, že výrok:

(3) Všichni a pouze staří mládenci jsou neženatí muži

je analytický.¹³⁶

Co potřebujeme, je pojem kognitivní synonymie, který analytičnost nepředpokládá. Stejně tomu bylo, když jsme chtěli v § 1 vysvětlit pojem analytičnosti obráceně, totiž pomocí kognitivní synonymie. Právě takovýmto pojmem kognitivní synonymie se nyní zabýváme, totiž zaměnitelností *salva veritate* ve všech kontextech, kromě zaměnitelnosti v rámci slov. Otázka, před kterou stojíme, prostě zní: Je tato zaměnitelnost dostatečnou podmínkou pro kognitivní synonymii? O tom, že to tak je, se lze přesvědčit pomocí těchto příkladů:

(4) Je nutné, že všichni a pouze staří mládenci jsou staří mládenci.

Výrok (4) je nepochybně pravdivý, a to dokonce i když budeme slůvku „nutně“ rozumět tak úzce, že vytváří pravdivé výroky pouze ve spojení s analytickými výroky. Jestliže jsou potom „starý mládenec“ a „neženatý muž“ zaměnitelné *salva veritate*, vypadá vzniklý výsledek, jestliže ve (4) za jeden výskyt „starý mládenec“ dosadíme „neženatý muž“, takto:

(5) Je nutné, že všichni a pouze staří mládenci jsou neženatí muži.

¹³⁶ Toto je kognitivní synonymie v prvotním širokém smyslu. Carnap, (*Meaning and Necessity*, cit.d., s. 56 n.) a Lewis (*An Analysis of Knowledge and Valuation* [La Salle, Ill.: Open Court Publishing Co., 1946], s. 83 n.) navrhli, jak bychom mohli, jestliže už máme tento pojem k dispozici, postupně odvodit pojem kognitivní synonymie v užším, pro jisté účely výhodnějším smyslu. Ale tento zvláštní způsob konstrukce pojmů přesahuje rámec dosavadních úvah, a nescíme jej proto zaměřit se zde probíranou kognitivní synonymií.

Tento výrok je stejně jako (4) pravdivý. Tvrdit však, že (5) je pravdivý, znamená říci, že (3) je analytický, a tudíž, že „neženatý muž“ a „starý mládenec“ jsou kognitivní synonyma.

Podívejme se nyní, proč uvedený argument vypadá trochu jako hokuspokus. Podmínka zaměnitelnosti *salva veritate* mění svoji účinnost podle bohatství jazyka, o který se jedná. Uvedený argument předpokládá, že pracujeme s tak bohatým jazykem, že obsahuje příslovce „nutně“, přičemž tomuto příslovci musíme rozumět tak, že vede k pravdivým výroky pouze tehdy, když jej spojíme s analytickými výroky. Je však možné připustit jazyk, který tohoto příslovce používá? Je toto příslovce skutečně smysluplné? Budeme-li předpokládat že ano, znamená to, že jsme již uspokojivým způsobem pochopili význam slova „analytický“. S čím se tu pak tedy vlastně loptíme?

Naše argumentace se sice nepohybuje přesně vzato v kruhu, ale je to s ní podobné. Má obrazně řečeno tvar uzavřené křivky v prostoru.

Zaměnitelnost *salva veritate* nemá smysl potud, pokud ji nevztáhneme na jazyk, jehož rozsah je již v důležitých aspektech určen. Předpokládejme, že se zabýváme jazykem, který má k dispozici právě jen tento materiál: obsahuje nekonečně velký počet jednomístných predikátů (například „ F “, kde „ Fx “ například znamená, že x je člověk) a vícemístných predikátů (například „ G “, kde „ Gxy “ znamená, že x miluje y), které se týkají především mimologických věcí. Zbytek jazyka je logický. Atomické věty se skládají z predikátu, ke kterému přistupují jedna nebo více proměnných „ x “, „ y “ atd.: komplexní věty jsou vystavěny z atomických vět pomocí pravdivostních funkcí („ne“, „a“, „nebo“ atd.), dále pak pomocí kvantifikátorů.¹³⁷ Takovýto jazyk může dále úspěšně využívat výhod popisů a samozřejmě také singulárních termínů, protože lze známými způsoby kontextuálně definovat.¹³⁸ Dokonce i abstraktní singulární termíny, které pojmenovávají třídy, třídy tříd atd., mohou být kontextuálně definované za předpokladu,

¹³⁷ Quine, 'New Foundations for Mathematical Logic', in: *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 81 nn., přesně takový jazyk popisuje – až na to, že v tomto druhém jazyce se vyskytuje pouze jeden predikát, totiž dvoumístný predikát „ \in “.

¹³⁸ Viz Quine, 'O tom, co je', s. 39-43 tohoto svazku; srv. též 'New Foundations for Mathematical Logic', cit.d., s. 85 n., a 'Meaning and Existential Inference', in: *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 166 n.

že uvažovaná suma predikátů obsahuje dvoumístný predikát příslušnosti ke třídě.¹³⁹ Takovýto jazyk lze pro klasičtější matematiku i pro vědecký diskurz považovat za adekvátní tehdy, když nepoužijeme kontroverzních prostředků, jako jsou kontrafaktuální kondicionály nebo modální příslovce jako například „nutně“.¹⁴⁰ Jazyk takového typu je extenzionální v tomto smyslu: jakékoli dva predikáty, které extenzionálně souhlasí (jsou pravdivé o týchž objektech), jsou zaměnitelné *salva veritate*.¹⁴¹

V extenzionálním jazyce není tedy zaměnitelnost *salva veritate* zárukou, že se jedná o kognitivní synonymii požadovaného druhu. Že „starý mládenec“ a „neženatý muž“ jsou zaměnitelné v extenzionálním jazyce *salva veritate*, nás neujistí o ničem víc, než že výrok (3) je pravdivý. Nemáme proto prázdnou jistotu, zda extenzionální souhlas mezi výrazy „starý mládenec“ a „neženatý muž“ spočívá ve významu, nebo zda závisí na čistě náhodných skutečnostech, jak je tomu například u extenzionálního souhlasu mezi výrazy „živočich se srdcem“ a „živočich s ledvinami“.

Ve většině případů znamená extenzionální souhlas nejtěsnější přiblížení k synonymii. Faktem ale zůstává, že extenzionální souhlas není ještě kognitivní synonymií, jak ji požaduje vysvětlení naznačené v § 1. Druh kognitivní synonymie, který se tam požaduje, předpokládá, že se synonymie výrazů „starý mládenec“ a „neženatý muž“ rovná analytičnosti výroku (3) a ne pouze jeho pravdivosti.

Musíme tedy uznat, že zaměnitelnost *salva veritate* není v rámci extenzionálního jazyka dostatečnou podmínkou pro kognitivní synonymii, jak je požadována v § 1. Jestliže nějaký jazyk obsahuje intenzionální příslovce „nutně“ nebo jiné částice se stejným účinkem, pak představuje zaměnitelnost *salva veritate* v takovém jazyce dostatečnou podmínku pro kognitivní synonymii. Avšak takovýto jazyk je srozumitelný jen pokud, pokud pojmu analytičnosti předem rozumíme.

Možná se snaha nejdříve vysvětlit kognitivní synonymii a její pomocí pak analytičnost (jako v § 1), ubírá špatným směrem. Mohli bychom se místo toho pokusit odvodit analytičnost jinak, totiž bez

¹³⁹ Viz „New Foundations for Mathematical Logic“, cit.d., s. 87.

¹⁴⁰ K těmto prostředkům viz Quine, „Reference and Modality“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d.

¹⁴¹ O tom hovořím ve své knize *Mathematical Logic* (rev. vyd., Cambridge: Harvard University Press, 1951), *121.

toho, aniž bychom se odvolávali na kognitivní synonymii. Potom bychom nepochybně dokázali, kdyby to po nás někdo chtěl, odvodit uspokojivě kognitivní synonymii z analytičnosti. Viděli jsme, že kognitivní synonymii výrazů „starý mládenec“ a „neženatý muž“ lze vysvětlit jako analytičnost výroku (3). Stejně vysvětlení se hodí pro každý pár jednomístných predikátů a můžeme je přirozeně rozšířit i na predikáty vícemístné. Ostatní syntaktické kategorie lze vysvětlit podobně. Singulární termíny můžeme chápat jako synonyma, jestliže výrok identity, který vytvoříme tím, že mezi termíny vložíme „=“, je analytický. Jednoduše řečeno, výroky mohou být kognitivně synonymní, jestliže jejich bikondicionál (výsledek jejich spojení výrazem „tehdy a jen tehdy, když“)¹⁴² je analytický. Jestliže nyní chceme shrnout všechny kategorie do jedné formulace, za což musíme zaplatit jistou cenu, totiž předpokládat vymezenost pojmu „slovo“, na nějž jsme se již dříve odvolávali, pak můžeme dvě jazykové formy uznat za synonymní, jestliže jsou (kromě výskytu v rámci „slov“) zaměnitelné *salva* (nikoli už *veritate* ale) *analyticitate*. Vznikají sice ještě určité problémy týkající se ambiguity či homonymie, avšak těmito otázkami, jelikož jsme se již bez toho zdrželi, se zabývat nebudeme. Zanechme proto již problému synonymie a vraťme se zpět k analytičnosti.

4. Sémantická pravidla

Zprvu se zdálo nejpřirozenější definovat analytičnost poukázáním k oblasti významu. Další zjemňování nás přivedlo k synonymii a k definici. Avšak definice se pro nás ukázala jako neužitečná a o synonymii platí, že ji lze pochopit pouze za předpokladu zpětného odvolání se k analytičnosti.

Zda je výrok „všechno zelené je rozlehlé“ analytický, nevím. Prozrazuje moje nejistota v uvedeném případě skutečně nedokonalé porozumění, tedy nedokonalé uchopení „významů“ slov „zelený“ a „rozlehlý“? Nedomnívám se, že by tomu tak bylo. Problém nespočívá v „zeleném“ či „rozlehlém“, ale v pojmu analytičnosti.

Často se uvádí, že obtíž při rozlišování mezi analytickými a syntetickými výroky spočívá ve vágnosti přirozeného jazyka a že

¹⁴² Výraz „tehdy a jen tehdy, když“ chápou jako pravdivostní funkci. Viz Carnap, *Meaning and Necessity*, cit.d., s. 14.

rozdíl mezi nimi se vyjasní, jakmile začneme pracovat s jazykem umělým, tzn. s „explicitními sémantickými pravidly“. Chci nyní prokázat, že takovéto pojetí je neopodstatněné.

Pojem analytičnosti, o který nám jde, je smysluplný vztah mezi výroky a jazyky: Výrok S je *analytický* v jazyce L a náš problém spočívá nyní v tom, dát tomuto vztahu obecný smysl, tzn. pro proměnné „ S “ a „ L “. Řešení tohoto problému není pro umělé jazyky snazší než pro jazyky přirozené. Problém dát smysl výrazu „ S je v L analytický“ za předpokladu, že „ S “ a „ L “ jsou proměnné, není o nic menší ani v případě, v němž omezíme obor proměnné „ L “ na umělé jazyky. Pokusím se nyní toto tvrzení prokázat.

Jestliže se chceme zabývat umělými jazyky a sémantickými pravidly, musíme přirozeně nahlédnout do Carnapových spisů. Jeho sémantická pravidla mají různé formy. K tomu, co sleduji, musím některé blíže charakterizovat. Začneme tím, že budeme předpokládat umělý jazyk L_0 , jehož sémantická pravidla (rekurzivní nebo jiného druhu) explicitně vymezují, které výroky tohoto jazyka jsou analytické a které nikoli. Zde spočívá potíž jednoduše v tom, že pravidla obsahují slovo „analytický“, kterému nerozumíme. Rozumíme sice, kterým výrokům pravidla analytičnost přisuzují, ale nechápeme, co jim vlastně přisuzují. Před tím, než porozumíme pravidlu, které začíná slovy „každý výrok S je v L_0 analytický tehdy a jen tehdy, když...“, musíme porozumět obecnému relačnímu termínu „ S je analytický v L “, kde „ S “ a „ L “ jsou proměnné.

Alternativně můžeme chápat naše pravidlo jako konvenční definici nového symbolu „analytický-v- L_0 “, který bychom mohli (aby se nezdálo, že vrháme světlo na naše zajímavé slůvko analytický) nezaujatě označit například „ K “. Nyní můžeme, ať už tím sledujeme cokoli, definovat libovolné množství tříd výroků K , M , N atd. Co však znamená, že K je na rozdíl od M , N atd. třída „analytických“ výroků jazyka L_0 ?

Jestliže udáme, které výroky jsou v L_0 analytické, vysvětlíme pouze ono „analytický-v- L_0 “, ale nevysvětlíme výraz „analytický“ respektive „analytický v““. Nevysvětlujeme tedy výraz „ S je analytický v L “ s proměnnými „ S “ a „ L “, a to ani v případě, že obor proměnných „ L “ omezíme pouze na umělé jazyky.

O významu výrazu „analytický“ víme už tolik, že je nám jasné, že o analytických výrocích musíme předpokládat, že jsou pravdivé. Obráťme se tedy k dalšímu druhu sémantických pravidel, která už

neříkají, že ty a ty výroky jsou analytické, nýbrž že ty a ty výroky jsou pravdivé. Takovéto pravidlo už neobsahuje nesrozumitelné slovo „analytický“ a uniká tak výše uvedené kritice. Pro naši argumentaci připustíme, že již nemáme obtíže s jasnějším termínem „pravdivý“. Sémantické pravidlo tohoto druhu – pravdivostní pravidlo – nemá za úkol určit všechny pravdivé výroky našeho jazyka, určuje pouze (rekurzivně nebo jinak) jisté množství výroků, které spolu s jinými tímto pravidlem neurčenými výroky mají platit jako pravdivé. Připusťme, že toto pravidlo je dokonale jasné. Analytičnost můžeme nyní určit tímto způsobem: výrok je analytický, jestliže (není pouze pravdivý, nýbrž) je pravdivý na základě nějakého sémantického pravidla.

Tím jsme však příliš nepokročili. Místo abychom se odvolávali na nevysvětlené slovo „analytický“, odvoláváme se nyní na nevysvětlený výraz „sémantické pravidlo“. Ne každý pravdivý výrok, který říká, že výroky určité třídy jsou pravdivé, může sloužit jako sémantické pravidlo – jinak by totiž byly *všechny* pravdivé výroky „analytické“ v tom smyslu, že jsou pravdivé na základě sémantických pravidel. Sémantická pravidla lze, jak se zdá, poznat jen podle toho, že je nalezneme pod nadpisem „sémantická pravidla“. Sám tento nadpis však nemá smysl.

Můžeme samozřejmě říci, že výrok je *analytický-v- L_0* tehdy a jen tehdy, když je pravdivý na základě „sémantických pravidel“ určitého druhu. Tím jsme se však opět dostali k případu, který jsme už diskutovali: „ S je analytický-v- L_0 tehdy a jen tehdy, když...“. Jakmile chceme vysvětlit výrok „ S je analytický v L “ obecně pro proměnné „ L “ (i když omezíme „ L “ pouze na umělé jazyky), nemáme k dispozici vysvětlení „pravdivý na základě sémantických pravidel L “. Relační termín „sémantické pravidlo pro“ je totiž třeba vysvětlit přinejmenším stejně dobře jako „analytický v“.

Snad bude nyní užitečné srovnat pojem sémantického pravidla s pojmem postulátu. Se zřetelem k dané množině postulátů je snadné říct, co postulát je: je totiž prvkem této množiny. S ohledem na danou množinu sémantických pravidel je právě tak jednoduché říci, co je sémantické pravidlo. Avšak máme-li před sebou nějaký (matematický nebo jiný) zápis, kterému můžeme libovolně přesně rozumět jak co se překladu, tak co se jeho pravdivosti týče, můžeme za těchto okolností říci, který z pravdivých výroků v něm obsažených je postulát? Je nasnadě, že takováto otázka je nesmyslná

– stejně jako by bylo nesmyslné se ptát, které body Prahy jsou výchozí. Jakýkoli konečný (nebo specifikovatelný nekonečný) soubor výroků (pokud možno pravdivých) může být stejně tak dobře *určitým* souborem postulátů jako kterýkoli jiný. Slovo „postulát“ má význam pouze ve vztahu k nějaké badatelské aktivitě. Toto slovo aplikujeme na množinu výroků právě tehdy, jestliže v daném období nebo okamžiku chápeme tyto výroky ve vztahu k jiným výroky, ke kterým můžeme dospět pomocí určité množiny transformací, na něž jsme se rozhodli soustředit pozornost. Pojem sémantického pravidla je právě tak rozumný a smysluplný jako pojem postulátu v případě, že jej chápeme relativně – v našem případě vzhledem k didaktickému záměru poučit nezaškolenou osobu o podmínkách pravdivosti výroků přirozeného nebo umělého jazyka *L*. Avšak z tohoto hlediska není žádné určení nějaké podtřídy jazyka *L* samo o sobě více sémantickým pravidlem než libovolné určení jiné. A jestliže „analytický“ znamená „pravdivý na základě sémantických pravidel“, pak není žádná pravda jazyka *L* analytická tím způsobem, aby vyloučila pravdy jiné.¹⁴³

Mohli bychom možná namítnout, že umělý jazyk *L* (ne však přirozený jazyk) je jazyk v běžném slova smyslu *plus* výslovně stanovený soubor sémantických pravidel, takže celek by byl jakousi uspořádanou dvojicí, jejímž druhým členem by byla sémantická pravidla jazyka *L*. Stejným způsobem lze konstruovat umělý jazyk jako uspořádanou dvojici, jejímž druhým členem by byla třída analytických výroků. Potom by bylo možno považovat analytické výroky jazyka *L* za prvky druhého členu jazyka *L*. Bylo by však jednodušší tento pokus, totiž chtít se vytáhnout z bažiny za vlastní vlasy, vzdát.

Ve své úvaze jsem nepojednal o všech Carnapovi a jeho čtenářům známých vysvětleních analytičnosti. Rozšířit však to, co jsem podal, o další případy, není již obtížné. Zmíňme se ještě o jednom za určitých okolností důležitém faktoru. Někdy jsou sémantická pravidla vlastně pravidly překladu do přirozeného jazyka, přičemž analytické výroky umělého jazyka jsou pak na základě analytičnosti jejich překladu uznány za analytické.

¹⁴³ Předcházející odstavec nebyl částí původně publikované verze. Doplnil jsem ho (stejně jako konec eseje „Notes on the Theory of Reference“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d.) na základě článku R. M. Martina „On ‘Analytic’“, *Philosophical Studies*, 3 (1952), s. 42–47.

V takovém případě však nelze o objasnění analytičnosti pomocí zkoumání umělého jazyka ani mluvit.

Z pohledu otázky analytičnosti je pojem umělého jazyka *feu follet par excellence*. Sémantická pravidla, která slouží k určení analytických výroků umělého jazyka, jsou zajímavá v té míře, v jaké již pojmu analytičnosti rozumíme. K pochopení tohoto problému však nepřispívají.

Odkaz k hypotetickým, uměle jednoduchým jazykům by snad mohl být k vysvětlení analytičnosti prospěšný v případě, že by faktory důležité pro analytičnost – ať mentální či kulturní či vůbec jakékoli – byly shrnuty do zjednodušeného modelu. Ale model, který chápe analytičnost jako neredukovatelnou charakteristiku, nám stěží při vysvětlení pomůže.

Je zřejmé, že pravda obecně závisí jak na jazyce, tak na mimojazykových skutečnostech. Výrok „Brutus zabil Ceasara“ by byl nepravdivý, kdyby svět byl v určitém ohledu jiný, avšak byl by rovněž nepravdivý, kdyby slovo „zabil“ mělo náhodou význam „zplodil“. Jsme tedy v pokušení předpokládat, že pravda výroku je nějak analyzovatelná na jazykové a faktuální komponenty. Tento předpoklad vede k závěru, že některé výroky nemají faktuální komponenty, a ty že jsou analytické. Takovouto úvahou, přestože je apriorně rozumná, nebyla hranice mezi syntetickými a analytickými výroky nijak vytyčena. To, že je vůbec třeba takovéto rozlišení provést, je totiž pouhé neempirické dogma empiristů, je to metafyzický článek víry.

5. Verifikační teorie a redukcionismus

V průběhu našich bezvýsledných úvah jsme nejprve zaujali skeptický postoj k pojmu významu, dále k pojmu kognitivní synonymie a konečně i k analytičnosti. Podívejme se nyní ještě, jak je tomu s verifikační teorií významu. Termín „verifikační teorie“ se stal přímo programovým heslem empirismu, a bylo by tedy nevědecké, nepokusit se v něm najít řešení problému významu a s ním spřízněných otázek.

Verifikační teorie významu má v literatuře pevné místo od dob Piercových. Říká, že význam výroku spočívá v metodě jeho empirického potvrzení, případně vyvrácení. Analytický výrok je

potom jakýmsi mezním případem, neboť je potvrzen za všech okolností.

Jak jsme ukázali v § 1, můžeme ponechat stranou řešení chápající význam jako entitu a přejít přímo k totožnosti významů čili k synonymii. Podle verifikační teorie významu jsou dva výroky synonymní tehdy a jen tehdy, jestliže jsou shodné v metodě svého empirického potvrzení, případně vyvrácení.

Toto ovšem není obecné vysvětlení kognitivní synonymie, týká se totiž pouze synonymie výroků.¹⁴⁴ Pomocí synonymie výroků bychom nicméně mohli na základě dosti podobných úvah jako na konci § 3 odvodit pojem synonymie i pro ostatní jazykové výrazy. Za předpokladu, že máme vymezen pojem slova, můžeme prohlásit jakékoli dva výrazy za synonymní, jestliže záměnou jednoho výrazu za druhý v libovolném výroku (ne však uvnitř slova) získáme výrok synonymní. Nyní tedy můžeme, máme-li tímto k dispozici obecný pojem synonymie jazykových výrazů, definovat analytičnost pomocí termínů synonymie a logické pravdy jako v § 1. Analytičnost by bylo proto možné definovat i jednodušeji, totiž pomocí termínů synonymie výroků a logické pravdy. Potom by nebylo nutné odvolávat se k synonymii jiných lingvistických výrazů než k synonymii výroků. Výrok by totiž bylo možno charakterizovat jako analytický, je-li synonymní s logicky pravdivým výrokem.

Můžeme-li tedy přijmout verifikační teorii významu za dostatečné vysvětlení synonymie výroků, bude tím pojem analytičnosti zachráněn. Uvažujme však ještě dále! Synonymie je zde pojata jako stejnost¹⁴⁵ metod jejich empirického potvrzení nebo vyvrácení. Jaké jsou to ale metody, které zde porovnáváme? Jinými

¹⁴⁴ Tuto nauku lze skutečně formulovat tak, že přijmeme za jednotky termíny, a nikoli výroky. Tak vymezuje Lewis význam termínu jako „kritérium v mysli, na základě kterého použijeme anebo odmítneme použít daného výrazu na aktuální předměty, situace anebo jejich představy“ (*An Analysis of Knowledge and Valuation*, cit.d., s. 133). O střídavých úspěších verifikační teorie významu, která se však více zabývá otázkou smysluplnosti než synonymií a analytičností, viz Hempelovy články „Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning“ (*Revue internationale de philosophie*, 4 [1950], s. 41–63) [slov. překlad: „Problémy a změny empirického kritéria významu“, *Organon F* 9 (2002), 1, s. 64–82], a „The Concept of Cognitive Significance: a Reconsideration“ (*Proceedings of American Academy of Arts and Sciences*, 80 [1951], s. 61–77).

¹⁴⁵ [V originále *likeness*.]

slovy, jaká je povaha vztahu mezi výrokem a zkušenostmi, které ho potvrzují nebo vyvracejí?

Nejnavněji lze tento vztah chápat jako vztah přímého referování. Toto pojetí se nazývá *radikální redukcionismus*. Spočívá v přesvědčení, že každý smysluplný výrok je převeditelný na (pravdivé či nepravdivé) výroky, týkající se bezprostřední zkušenosti. Radikální redukcionismus (ať má tu či onu podobu) je předchůdcem toho, co se nyní explicitně nazývá teorie významu. Již Locke a Hume se domnívali, že každá idea musí vzniknout buď přímo ze smyslové zkušenosti, nebo je ze zmíněného druhu idejí složena. Inspirováni Tookeem můžeme vyjádřit tuto nauku v sémantickém žargonu a říci, že termín, má-li mít vůbec nějaký smysl, musí být buď jménem nějakého smyslového data nebo složeninou těchto jmen, či zkratkou za takovou složeninu. Takto postavená nauka však zůstává dvojznačná v tom smyslu, že za smyslová data je možné považovat buď události, nebo smyslové kvality. Právě tak zůstává vágní to, jaké způsoby skládání jsou přípustné. Navíc je tato nauka zbytečně a nesnášenlivě restriktivní v nárocích, které si klade na posouzení každého jednotlivého termínu. Snad by bylo rozumnější (a přitom nadále v souladu s tím, co jsem nazval radikálním redukcionismem) považovat za jednotky významu spíš celé výroky, a tím požadovat, aby byly výroky převeditelné do jazyka smyslových dat jako celek, ne však, aby byl převeditelný každý jednotlivý termín.

Takovéto vylepšení by bez pochyby Locke, Hume i Tooke přivítali, ale v historii bylo třeba ještě čekat na nový, v sémantice revoluční směr, který začal chápat jako prvotního nositele významu výrok a ne již termín. Tato nově vzniklá orientace (zjevně přítomná u Benthamu a Frega) je základem pro Russellovo pojetí neúplných symbolů definovaných v kontextuálním užití.¹⁴⁶ Je rovněž implicitně obsažena ve verifikační teorii významu. Předmětem verifikace jsou totiž výroky.

Úkolem radikálního redukcionismu, chápajícího výroky jako základní jednotky, je vydělit tu část jazyka, která se týká bezprostředně smyslových dat a ukázat, jak do ní převést – výrok po výroku – zbytek smysluplného diskursu. Do tohoto projektu se pustil Carnap ve svém díle *Aufbau*.

¹⁴⁶ Viz „O tom, co je“, s. 39 n. tohoto svazku.

Jazyk, který si Carnap zvolil za výchozí, nebyl jazyk smyslových dat v nejužším slova smyslu, neboť obsahoval logické znaky i znaky vyšší teorie množin. Obsahoval tak vlastně celý jazyk čisté matematiky. Ontologie v něm zahrnutá (tj. jeho obor hodnot proměnných) neobsahuje pouze smyslové události, ale také třídy, třídy tříd atd. Mnohý empirista by tvář v tvář takového marnotratnosti znejistěl. V mimologické čili smyslové oblasti je však Carnapovo východisko velice skromné. Pomocí řady konstrukcí, v nichž s velkou nápaditostí používá prostředky moderní logiky, se Carnapovi daří definovat množství dodatečných empirických pojmů, o nichž bychom si byli stěží s to bez jeho konstrukcí představit, že jsou definovatelné z tak úzké základny. Carnap byl prvním empiristou, který se nespokojil s pouhým tvrzením, že věda je redukovatelná na termíny bezprostřední zkušenosti, ale k této redukci také přistoupil.

Třebaže je Carnapovo východisko uspokojující, jsou jeho konstrukce, jak sám zdůraznil, pouhým zlomkem celého programu. Konstrukce i těch nejjednodušších výroků o fyzikálním světě zůstaly ve formě pouhých náčrtků. Přes tuto schematičnost byly Carnapovy myšlenky v tomto směru velice podnětné. Pojal jednotlivé časoprostorové body jako čtveřice reálných čísel a stanovil, jak využitím určitých pravidel přiřadit jednotlivým bodům smyslové kvality. Lze tedy shrnout, že jeho plán spočíval v přiřazení kvalit sluchitelného s naší zkušeností. Vůdčí myšlenkou konstrukce světa ze zkušeností by měl být princip nejmenšího vynaloženého úsilí.

Carnap si však zřejmě neuvědomil, že se mu redukce nepodařilo dosáhnout nikoli kvůli schematičnosti jeho projektu, ale ze zcela principiálních důvodů. Výroky typu „kvalita q je na bodě x, y, z, t “ by měly podle jeho pravidel získat pravdivostní hodnotu tím, že bychom maximalizovali respektive minimalizovali jisté obecné rysy a ve stejném duchu bychom pak s rostoucí zkušeností postupně revidovali pravdivostní hodnoty. Domnívám se, že je to výstižné (a jistě vědomě zjednodušené) schéma toho, co se ve vědě skutečně odehrává. Tato představa nám však neposkytuje ani náznak řešení, jak bychom mohli výrok „kvalita q je na bodě x, y, z, t “ přeložit do Carnapova výchozího jazyka smyslových dat a logiky. Spojení „je na“ zůstává přidanou nedefinovanou spojkou. Pravidla nám sice říkají, jak ji musíme používat, nikoli však, jak ji můžeme eliminovat.

Zdá se, že si Carnap tuto skutečnost později uvědomil. Ve svých pozdějších pracích totiž zanechal všech pokusů týkajících se převodu výroků o fyzikálním světě na výroky o bezprostřední zkušenosti. Redukcionismus ve své radikální podobě nehraje již dlouho v Carnapově filosofii žádnou úlohu.

Avšak v subtilní a zjemnělé podobě ovlivňuje toto dogma i nadále myšlení empiristů. Nadále má totiž vliv myšlenka, podle níž je každému syntetickému výroku přiřazen na jedné straně jedinečný soubor možných smyslových jevů takových, že každý výskyt některého z těchto jevů zvýší pravděpodobnost pravdy onoho výroku, a na straně druhé je ke každému výroku přiřazen jiný jednoznačný soubor možných smyslových jevů takových, že při jejich výskytu se tato pravděpodobnost sníží. Tato myšlenka je ovšem implicitně obsažena ve verifikační teorii významu.

Dogma redukcionismu přetrvává za předpokladu, že každý výrok, izolujeme-li jej od ostatních, může být potvrzen nebo vyvrácen. Můj protinávrh, který v podstatě vychází z Carnapovy nauky o fyzikálním světě rozpracované v *Aufbau*, spočívá v tom, že naše výroky o vnějším světě předstupují obrazně řečeno před tribunál smyslové zkušenosti ne jako jednotlivá individua, ale jako kolektiv.¹⁴⁷

Dogma redukcionismu je, a to i ve své oslabené podobě, v úzké souvislosti s druhým dogmatem – že totiž existuje propastný rozdíl mezi analytičností a syntetičností. Vidíme, že se najednou přenášíme od problému verifikační teorie významu k problému počátečnímu. Obě dogmata tedy spolu souvisí. Jasněji řečeno: pokud lze smysluplně mluvit o potvrzení či vyvrácení výroku, lze rovněž smysluplně mluvit o jakémsi mezním případě výroku, který je prázdně potvrzen *ipso facto*, tedy za všech okolností, a takovýto výrok je analytický.

Ve skutečnosti mají obě dogmata stejný kořen. Právě jsme došli k tomu, že pravdivost výroků závisí obecně na jazyku a také ovšem na mimojazykových skutečnostech. Povšimli jsme si, že tato okolnost v nás přirozeně vyvolává dojem, že pravdu výroku lze analyzovat na jazykovou a fakturuální složku. Jestliže jsme empiristé, musí se ona fakturuální složka redukovat na obor potvrzujících

¹⁴⁷ Tuto doktrínu úspěšně hájil Duhem, *La théorie physique: son objet et sa structure* (Paris: Éditions Rivière, 1906), s. 303–328. Nebo viz. A. Lowinger, *The Methodology of Pierre Duhem* (New York: Columbia University Press, 1941), s. 132–40.

zkušeností. V krajním případě, ve kterém je relevantní pouze jazyková část, je pravdivý výrok analytický. Doufám však, že alespoň trochu zapůsobilo, jak tvrdošijně vzdoroval rozdíl mezi analytickým a syntetickým každé poctivé snaze o uchopení. Musíme také vzít na vědomí (nezávisle na umělých příkladech černého a bílého míčku v urně) neustávající a zarážející složitost problému, který se týká nalezení explicitní teorie empirického potvrzení syntetických výroků. Zdá se mi proto, že je absurdní mluvit o jazykových a faktuálních složkách v pravdivosti nějakého jednotlivého výroku (a že tato absurdita plodí mnoho dalších absurdit). Věda pojatá jako celek je závislá jak na zkušenosti, tak na jazyce. Avšak tento dvojaký charakter nelze smysluplně vést až k jednotlivým výrokům.

Myšlenka definovat symboly užitím byla, jak jsme již řekli, pokrokem v porovnání s neproveditelným empirismem Locka a Huma, kteří chtěli brát jeden termín po druhém. Od Benthamových dob se stává významovou jednotkou vystavenou kritice empirismu spíše výrok než termín. Avšak dnes chci prokázat fakt, že i když vezmu jako jednotku výrok, třídím stále ještě příliš jemně. Jednotkou empirického významu je pro mě věda jakožto celek.

6. Empirismus bez dogmat

Celý soubor našeho poznání nebo přesvědčení, a to od nejběžnějších otázek geografie nebo historie po nehlubší zákony atomové fyziky, nebo dokonce čisté matematiky a logiky, si lze představit jako člověkem rozprostřenou síť, která se dotýká zkušenosti jen svými okraji. Na základě jiného přirovnání bychom vědu mohli připodobnit k silovému poli, jehož okrajové podmínky jsou naše zkušenosti. Nesoulad se zkušeností na periférii nás pak vede k přizpůsobení vnitřní struktury pole. Některým výrokům musíme udělit nové pravdivostní hodnoty. Jestliže přehodnotíme některé výroky, vede to – v důsledku logických souvislostí, které mezi nimi jsou – k přehodnocení ostatních výroků, přičemž zákony logiky jsou opět jen další výroky systému, určité další prvky pole. Co se týče otázky, který výrok na základě sporné zkušenosti přehodnotit, je zde široký výběr, neboť celé pole je okrajovými podmínkami (zkušenosti) určeno jen nedostatečně. Žádná jednotlivá zkušenost není spojena s nějakým jednotlivým výrokiem ležícím uvnitř pole jinak než

nepřímo, totiž prostřednictvím úvahy týkající se rovnováhy celého pole.

Jestliže je tato úvaha správná, je zavádějící mluvit o empirickém obsahu jednotlivého výroku, zvláště pak jde-li o výrok, který je daleko mimo dosah zkušenostní periferie. Další bláhomostí je hledat hranici mezi syntetickými výroky, které jsou v závislosti na zkušenosti pravdivé, a analytickými výroky, které jsou pravdivé za všech okolností. Libovolný výrok může být tímto druhým způsobem (za všech okolností) pravdivý, jestliže v systému provedeme na jiném místě dostatečně drastická opatření. Dokonce i výrok velice blízký periférii lze i přes protichůdnou zkušenost považovat za pravdivý, a to tak, že buď argumentujeme halucinacemi, nebo tím, že některé výroky, které nazýváme logické zákony, opravíme. A právě tak platí naopak, že žádný výrok není nerevidovatelný. Z důvodů zjednodušení kvantové mechaniky byla dokonce navržena revize zákona o vyloučeném třetím. Je tedy vůbec nějaký podstatný rozdíl mezi právě jmenovaným posunem a posunem, jímž Kepler překonal Ptolemaia, Einstein Newtona či Darwin Aristotela?

Pro názornost jsem mluvil o různých vzdálenostech od periférie smyslů. Pokusím se tuto myšlenku vysvětlit, a to bez pomoci metafor. Některé výroky, které se sice týkají fyzikálních objektů a ne smyslové zkušenosti, k smyslové zkušenosti přimykají zvláště těsně – a to selektivně: určité výroky vždy k určité zkušenosti. Takovému se zkušeností těsně spjaté výroky nazývám obrazně výroky blízké periférii. Avšak vztahem „těsného přimknutí“ nemyslím nic víc, než volnou asociaci odrážející míru pravděpodobnosti toho, proč v praxi podrobíme revizi spíše tento než jiný výrok. Můžeme si například snadno představit takové odporující zkušenosti, že jejich vlivem v našem systému přehodnotíme právě ty výroky, které vypovídají, že v Elm Street stojí kamenné domy, a výroky s touto změnou související. Lze si představit i jiné odporující zkušenosti, na jejichž základě přizpůsobíme náš systém tak, že přehodnotíme výroky, v nichž se tvrdí neexistence kentaurů a zároveň i výroky, které s tímto předmětem úzce souvisí. Jak jsem již řekl, můžeme odporující zkušenosti přizpůsobit náš systém pomocí alternativního přehodnocení v různých alternativních oblastech. V uvedených příkladech nás však naše přirozená náklonnost narušovat co nejméně systém povede spíše k revizi výroků o kamenných domech a kentaurech. Cítíme proto, že tyto výroky mají těsnější vztah

k empirii než vysoce teoretické výroky fyziky, logiky nebo ontologie. Výroky posledně zmíněného druhu si lze v naší síti představit jako centrální, což neznamená nic jiného, než že jejich vazba s jednotlivými smyslovými daty je nejméně pravděpodobná.

Jakožto empirista si představuji pojmové schéma vědy jako nástroj sloužící k předpovědi budoucí zkušenosti na základě zkušenosti předchozí. Fyzikální objekty jsou do této situace pojmově zaneseny jako vhodné zprostředkující členy – ne však na základě definice spočívající ve zkušenosti, ale prostě jako neredukovatelné postuláty¹⁴⁸ epistemologicky srovnatelné s Homérovými bohy. Co se mé osoby týče, nevěřím jako materialista v Homérový bohy, ale ve fyzikální objekty, a věřit v něco jiného považuji za nevědecké. Avšak z hlediska svého epistemologického založení se Homérovi bohové od fyzikálních objektů neliší principiálně, ale pouze co do stupně. Oba druhy entit se v našem myšlení vyskytují pouze jako jakési kulturní postuláty. Mýtus fyzikálních objektů ukázal svou epistemologickou převahu tím, že dokázal úspěšněji než ostatní mýty vstřípnit plynutí naší zkušenosti zvládnutelnou strukturu.

Postuláty nekončí u makrofyzikálních objektů. Abychom totiž mohli pohodlněji a účinněji vytvořit jejich zákony, a tím vlastně i zákony naší zkušenosti, postulujeme také objekty na úrovni atomů. Není tedy třeba žádat dokonalou definici atomárních nebo subatomárních entit v termínech makroskopických entit, podobně jako není třeba definovat makroskopické předměty v termínech smyslových dat. Věda jako prodloužení každodenního myšlení se snaží vytvořit takovou ontologii, která by vedla ke zjednodušení teorie.

Velké a malé fyzikální objekty nejsou jedinými postuláty. Jiným příkladem mohou být síly, a není náhodou, že se poslední dobou pokoušíme odstranit i pomyslnou hranici mezi hmotou a energií. Rovněž abstraktní entity matematického druhu – třídy, třídy tříd atd. – jsou ve stejném duchu postuláty. Epistemologicky jsou na stejné úrovni jako fyzikální objekty a bohové, tzn. nejsou ani lepší ani horší. Lepší nebo horší jsou nejvýš co do stupně, v jakém se osvědčují při našem zacházení se smyslovou zkušeností.

Souborná algebra racionálních i iracionálních čísel je nedostatečně vymezena algebrou racionálních čísel, ale jako celek je

¹⁴⁸ Srv. s. 51 n. tohoto svazku.

elegantnější a lépe se s ní pracuje, jestliže zahrnuje algebru racionálních čísel jako svůj určitý úsek.¹⁴⁹ Podobně, avšak ještě nedostatečněji je veškerá věda – matematika, přírodní i společenské vědy – vymezena zkušeností. Okraj tohoto systému musí být v souladu se zkušeností. Zbytek se svými propracovanými fikcemi a mýty směřuje k co největší jednoduchosti zákonů.

Z tohoto hlediska jsou ontologické otázky na téže úrovni jako otázky přírodních věd.¹⁵⁰ Uvažujme nyní o tom, zda můžeme třídy uznat za entity. To vede, jak jsem už ukázal jinde,¹⁵¹ k otázce, zda je možno kvantifikovat proměnné, které nabývají hodnot tříd. Carnap se domnívá¹⁵², že tato otázka nemá vztah ke skutečnosti, ale je to otázka vhodného výběru jazykové formy, vhodného pojmového schématu anebo pojmového rámce vědy. S tím souhlasím pod podmínkou, že totéž připustíme obecně i pro vědecké hypotézy. Carnap si uvědomil,¹⁵³ že rozdílný charakter ontologických a vědeckých otázek může zachránit pouze tím, že bude zastávat absolutní rozdíl mezi analytickým a syntetickým. Není třeba opakovat, že takovéto dělení zásadně odmítám.¹⁵⁴

Zdá se, že otázka, zda existují třídy, je spíše otázkou vhodného pojmového schématu. Naopak se zdá, že otázka, zda existují kentauři nebo zda v Elm Street ulici stojí kamenné domy, je otázkou týkající se skutečnosti. Avšak zdůraznil jsem, že tento rozdíl je pouze rozdílem stupně a spočívá jen v našem vágním pragmatickém sklonu přizpůsobit odporující zkušenosti spíše jedno vlákno sítě vědy než jiné. Při této volbě hraje svoji roli jednak konzervativismus a jednak úsilí o jednoduchost.

¹⁴⁹ Srv. s. 53 tohoto svazku.

¹⁵⁰ Jak říká É. Meyerson: „L'ontologie fait corps avec la science elle-même et ne peut en être séparée.“ Meyerson, *Identité et réalité* (Paris: 1908), s. 439.

¹⁵¹ ‚O tom, co je‘, s. 46 n. tohoto svazku, a ‚Logic and the Reification of Universals‘, cit.d., s. 102 nn.

¹⁵² ‚Empiricism, semantics, and ontology‘, *Revue internationale de Philosophie*, IV (1950), s. 20–40. [čes. překl. in: R. Carnap, *Problémy jazyka a vědy*, eds. K. Berka, L. Tondl (Praha: Svoboda, 1969), s. 221–241 – pozn. překl.]

¹⁵³ Tamt., s. 32.

¹⁵⁴ Přesvědčivé vyličení dalších obav, týkajících se tohoto dělení, podává M. White, ‚The Analytic and the Synthetic: An Untenable Dualism‘, in: S. Hook (ed.), *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom* (New York: The Dial Press Inc., 1950), s. 316–30.

Carnap, Lewis a další zaujali k otázce volby mezi jazykovými formami, rámci vědy, pragmatické stanovisko. Avšak jejich pragmatismus končí u pomyslné hranice mezi analytickým a syntetickým. Jestliže tuto hranici odmítnu, musím se podříditi přísnému pragmatismu. Každý člověk má na jedné straně k dispozici určité vědecké dědictví a na straně druhé je vystaven nepřetržitému toku smyslových podnětů. Úvahy, které ho vedou k přizpůsobování tohoto dědictví onomu toku, jsou, pokud uvažuje racionálně, pragmatické.

Přeložil Prokop Sousedík